

PAPER DETAILS

TITLE: Adalet Agaoglu'nun Üç Bes Kisi romanında toplumsal cinsiyet ve kimlik sorunu

AUTHORS: Burak ÇAVUS,Taner NAMLI

PAGES: 349-368

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1810967>

23. Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* romanında toplumsal cinsiyet ve kimlik sorunu¹

Burak ÇAVUŞ²

Taner NAMLI³

APA: Çavuş, B.; Namlı, T. (2021). Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* romanında toplumsal cinsiyet ve kimlik sorunu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 349-368. DOI: 10.29000/rumelide.948988.

Öz

Feminist hareketlerin görülmeye başlamasıyla birlikte geniş açılımlar kazanan toplumsal cinsiyet kavramı; kişinin dünyaya geldiği andan itibaren toplumsal düzeyde birtakım rollerle biçimlendirilerek erkeklik ve kadınlık kimliğine bürünmesini ifade eder. Bireyin içinde taşıdığı ve kendisine dayatılan kimlik modellerine bağlı olarak yaşadığı çatışma ve uyum ortamı, kendini gerçekleştirme sürecinin olumlu ve olumsuz sonuçlanmasına neden olur. Kavramlar, sosyolojik olduğu kadar edebiyat eserlerindeki boyutlarıyla da karşımıza çıkar. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rollerinin kültürlenme ve bireyleşme sürecinde kişiler üzerindeki etkisinin sorgulandığı *Üç Beş Kişi* romanında, birey-toplum çatışması ekseninde toplum bilimsel gerçeklikler kurgulanmıştır. Bir dönemin Türkiye'sinde ailenin ve toplumun, bireyler ve bedenler üzerindeki hâkimiyeti, iki kardeşin aile ve toplumla çatışması üzerinden yansıtılmıştır. Bu çalışmada, kolektif oluşumların bedenler, bireyler, kimlikler üzerindeki etkisine odaklanılmış; bedenler üzerinden yapılan toplum mühendisliğinin, kişiler ve kişilikler üzerindeki etkisi, öngörülen cinsiyet kimliğinin ve yaşam biçiminin reddedilmesiyle ortaya çıkan çatışma unsurları, çalışmanın sınırları dâhilinde değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi* romanı, toplumsal cinsiyet, kimlik sorunu

Gender and identity problem in Adalet Ağaoğlu's novel *Üç Beş Kişi*

Abstract

The concept of gender that has gained wide expansions with the emergence of feminist movements; It refers to the transformation of a person into masculinity and femininity by being shaped with certain roles at the social level from the moment he is born. The conflict and adaptation environment that the individual lives in depending on the identity models he / she carries and imposes on him / her causes the self-realization process to have positive and negative results. Concepts appear before us with their sociological as well as their dimensions in literary works. In this context, in the novel *Three Five Persons*, in which the effect of gender roles on individuals in the process of acculturation and individualization is questioned, sociological realities are constructed in the axis of individual-society conflict. An era in Turkey's family and society, individuals and dominance over the body are reflected on the conflict two brothers of the family and

¹ Bu makale, Türk Romanında Kimlik Sorunu (1980-1990) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Erbaa Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Tokat, Türkiye), burak.cavus@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5050-6223 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 26.03.2021-kabul tarihi: 20.06.2021; DOI: 10.29000/rumelide.948988]

³ Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Malatya, Türkiye), taner.namli@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0329-609X

the society. This study focuses on the effects of collective formations on bodies, individuals and identities; The impact of social engineering on bodies, on individuals and personalities, and the conflict elements that emerged with the rejection of the anticipated gender identity and lifestyle were evaluated within the limits of the study.

Keywords: Adalet Ağaoğlu, *Üç Beş Kişi*, gender, identity conflict

Giriş

Toplumsal cinsiyet kavramı

Toplumsal cinsiyet kavramı, daha çok kadın hakları ve kadın-erkek eşitsizliğinin ele alındığı ve tartışıldığı metinlerde görülmektedir. Özellikle de feminist hareketin başlaması ve yaygınlaşmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Çünkü “feministler, bedeni toplumsal açıdan yapılandırılan (inşa edilen) bir nesne biçiminde görmektedir. Kadın(sı)lık ve erkek(sı)lık cinsiyetlerimizden ziyade toplumsal ve kültürel açıdan inşa edilen kurgular sistemi biçiminde algılanmaktadır”(Bayhan, 2013: 149). Kadının, toplum hayatındaki tarihsel yerinin, iş, bilim, sanat gibi alanlardaki rolünün değerlendirildiği çalışmalarda, toplumsal cinsiyet kavramına da değinilmiştir. Ancak, toplumsal cinsiyet sadece kadınlar için değil, erkekler için de kullanılan bir kavramdır. Nitekim “Kadın ve erkek olmak, doğal ve doğuştan olarak adlandırılırken, kadınlık ve erkeklik ise toplumsallaşma süreci ile birlikte kültürel bir yapılanmaya işaret etmektedir” (Bingöl, 2014: 108). Dolayısıyla kadınlık ve erkeklik toplumdan topluma değişebilir, erillik ve dişilik gibi değişmez değildir.

Toplum ve kültür, sadece kadına birtakım roller ve değerler biçmez. Aynı şekilde erkek içinde toplumsallaşma ve kültürlenme süreci geçerlidir. Kadın olsun erkek olsun, dünyaya gelen her insan, içine doğduğu kültür dairesinin cinsiyetlere özgü değerleriyle büyür. Daha doğumundan itibaren giydiği elbiseler dahi, kültürün cinsiyetlere biçtiği rol gereği seçilir. İlerleyen yaşlarda eğitim, din, siyaset gibi kurum ve oluşumların tutumuna göre cinsiyet rolleri değişiklik kazanır. Hemen hemen her kültürde kadın ve erkek arasında toplum tarafından belirlenen farklılıklar vardır. Nitekim “toplumsal cinsiyet” kavramı da bu farklılıklara işaret eder. “Cinsiyet (sex) terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade eder ve biyolojik bir yapıya karşılık gelir. Toplumsal cinsiyet (gender) terimi ise kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade eder” (Dökmen, 2010:1920). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet, görüldüğü gibi iki farklı terimle karşılanmaktadır. Cinsiyet, doğuştan gelen bir fiziki özelliğe gönderme yaparken; toplumsal cinsiyet doğumdan sonra, toplumsallaşma, kültürlenme gibi süreçler sonucunda aktarılan bir roller bütününe gönderme yapmaktadır.

Toplumların kız ve erkek çocuklarına farklı yaklaşımları ve onlardan farklı beklentiler içerisinde olmaları ise iki cinsiyet arasında farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. “Toplumsallaşma sürecinde erkek ve kız çocuklarının öğrendikleri, kültürün cinsiyetlerine uygun bulduğu duygu, tutum, davranış ve roller arasındaki farklılıklar ise toplumsal cinsiyet farklılıkları olarak ele alınır. Kadınların daha duyarlı, ilgili ve bakım verici vb. olarak algılanmaları ev kadını, öğretmen, hemşire vb. olmalarının beklenmesi ama erkeklerin bağımsız, atılgan, kuvvetli vb. algılanmaları asker, mühendis, tüccar vb. olmalarının beklenmesi toplumsal cinsiyet farklılıklarıdır” (Dökmen, 2010: 24). Toplum ve kültür, her cinsiyetten farklı davranışlar bekler. Kadından eve, aileye bakması, merhametli, duyarlı, yardımsever olmasını beklerken; erkeğin güçlü, sağlam olmasını, ailesini, evini koruyup ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılaması beklenir. Bu sebeptendir ki çocuklar dünyaya geldiği andan itibaren bu rollerine uygun

olarak yetiştirilir. Kız çocukları daha çok anneye zaman geçirir ve annenin davranışlarını, rollerini öğrenir. Erkek ise babanın yanındadır ve onun gibi yetiştirilir. Böylece cinsiyetler, toplumsal rollerini de öğrenmiş olur. “Kadınlara ve erkeklere verilen farklı roller ise toplumsal cinsiyet rolleri olarak bilinir. Kadınların ve erkeklerin toplumun yazdığı senaryoya bağlı kalarak rollerini oynamaları beklenir. (Dökmen, 2010: 29)

Toplumsal cinsiyet rolleri, önce ailede, sonra okulda ve sürekli olarak da içinde yaşanılan toplum tarafından öğretilir. Rollerini çabuk benimseyen ve yaşamında da sergileyenler toplum tarafından kabul edilirken; rollerini kabul etmeyen, cinsiyetine özgü davranışları sergilemeyenler yerilir ve toplum tarafından dışlanır. Erkekten erkek gibi olması, kadından ise kadın gibi olması beklenir. Bu süreçte kadınların daha çok sınırlandırıldığını erkeklerin ise daha çok sorumluluk altına itildiğini görürüz. Elbette ki bu sınırlandırmaların ve sorumluluk yükünün niceliği toplumlarca değişebilmektedir. Ancak evrensel olan bir şey vardır ki o da her toplumun ve kültürün kadından ve erkekten farklı beklentilerinin olmasıdır. “Hangi kültürde, çağda yaşarsak yaşayalım kız ya da erkek olarak doğmak, tıpkı ölümlü olmak gibi biyolojik varlığımızın bir niteliğidir. Ancak daha doğum öncesinde kız bebeklerin eşyaları için pembe, erkek bebeklerin eşyaları için mavi rengin tercih edilmesiyle başlayan süreç, erkeklerin ve kadınların yapabileceği işler konusunda da yapay ayrımlar üretir. Bu çerçevede erkek cinsiyeti ile kadın cinsiyeti arasında toplumsal yaşama katılma düzeyi açısından farklılıklar oluşur” (Köysüren, 2013: 97). Bu farklılıkların kaynağı ise doğum öncesinden başlayıp ölüme kadar geçen süre boyunca toplumun bireyin bedeni üzerindeki hâkimiyetidir.

Sadece bir renk farklılığıyla başlayan toplumsal cinsiyet kazandırma süreci, kişilerin bütün hayatlarına da yansyacaktır. Pembe renkli elbiselerle büyüyen kız çocukları, duygusal, merhametli öğretmenler, hemşireler, bakıcılar olacakken; mavi renkle büyüyen erkekler asker, siyasetçi, yönetici gibi görece daha önemli işlerin başına geçecektir. En nihayetinde ise erkek ve kadın olarak toplumsal cinsiyet kimliğiyle yaşayacaktır. “Çocuk büyürken, toplum da çocuğun önüne cinsiyete uygun kurallar, şablonlar ya da davranış modelleri dizisi koyar. Belirli toplumsallaştırma etkenleri de ya da failleri- özellikle aile, medya, arkadaş grupları ve okul- söz konusu bu beklentileri ve modelleri somutlaştırarak çocuğun bunları sahipleneceği ortamları hazırlar. Çeşitli öğrenme mekanizmaları da işin içine girmektedir: koşullanma, öğretim, model alma, özdeşleşme, kuralları öğrenme gibi. Toplumsal modeller ya da kurallar, ayrıntıları ne olursa olsun, az ya da çok içselleştirilirler. Bunun sonucunda, normalde belirli bir cinsiyetin toplumsal beklentileriyle örtüşen bir toplumsal cinsiyet kimliği ortaya çıkar.” (Sankır, 2005: 12).

Tüm bunlardan hareketle, cinsiyetin doğuştan gelen bir biyolojik özellik olduğunu, toplumsal cinsiyetin ise toplum ve kültür tarafından verilen birtakım roller ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Erkek ve kadın olarak doğanlar, erkekliği ve kadınlığı içine doğdukları toplum tarafından öğrenirler. Toplumsal cinsiyet, öğretilmiş kurallar, davranışlar ve roller ile şekillenir. Aile, eğitim kurumları, dini kurumlar, mahalle, medya vb. gibi toplumsal değerleri yaşatan, öğreten oluşumlar, toplumsal cinsiyet rollerini bireylere aktarırlar. Doğum öncesinden başlayıp, ölüme kadar süren bu süreçte, bireyler kendi iradeleriyle değil, öğretilmiş davranış kalıplarıyla hareket ederler. Cinsiyetleri için kabul görülmüş olan işlerde çalışır, okullarda okur, mekânlarda bulunur ve çeşitli sosyal, kültürel, sanatsal ve ekonomik oluşumlara katılırlar. Böylelikle cinsiyet verilmiş bir özellik olarak kalırken; toplumsal cinsiyet öğrenilmiş bir roller bütünü olarak hayat boyunca devam eder.

Çalışmada konu edilen Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi* adlı romanı da cinsiyetçi bir yaklaşımın bireyler üzerindeki etkisini irdelemiş; toplumsal cinsiyet kimliğinin bireyleşme ve kimlik edinme

sürecindeki etkisini, Murat ve Kısmet isimli iki kardeş karakter üzerinden dramatize etmiştir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rollerinin bireyleşme ve kimlik edinme sürecindeki etkileri, Murat ve Kısmet karakterleri üzerinden okunacak ve roman, bu odak nokta üzerinden incelenecektir. Bu hususta karakterlerin isimlerinden başlanarak aile, eğitim ve iş hayatında cinsiyetçi yaklaşımlar üzerinde durulacak, dış etkilerin bireyin iç dünyasına yansımaları, kendini gerçekleştirme sürecindeki etkilerine değinilecektir.

“Murat” ve “Kısmet” olmak: isimler odağında toplumsal cinsiyet rolleri

İnsanlar, dünyaya gelirken kendi cinsiyetlerini seçemediği gibi isimlerini de seçemezler. Genellikle içinde doğdukları aile; kültür, din, milliyet ve kabile değerlerine göre çocuklarına isim verir. Neredeyse tüm toplumlarda bu davranış değişmezdir ve genellikle kız ve erkek çocuklarına da farklı isimler verilir. Bu isimler, kız ve erkek çocuklarının daha en başından farklı algılandıklarına işaret eder. İsimlerle başlatılan farklılık, ilerleyen yaşlarda oyuncak, kıyafet vb. gibi unsurlarla devam eder. Cinsiyete göre verilen isimler dikkate alındığında, bu isimlerin toplumsal cinsiyet rollerine göre de verildiği görülür. “Çocuklara verdiğimiz isimler de toplumsal cinsiyet örüntüsünün alâmet-i fârikasıdır. Örneğin, kız çocuklarına; Çiçek, Gül, Yaprak, Duygu, Sevgi, Gönül, Kader vb. gibi isimler verilirken, oğlan çocuklarına ise Arslan, Pars, Yılmaz, Savaş, Hıncal, Zeki, Yaman, Hakan gibi isimleri veririz” (Bayhan, 2013: 156). Erkeklerle verilen isimlerle kızlara verilen isimler farklıdır ve bu farklılıklar aynı zamanda cinsiyetler için biçilen rollere uygundur.

Üç Beş Kişi romanında, Murat ve Kısmet isimlerinin, romana konu edilen ailenin cinsiyet farklılığı yaklaşımına dikkat çekmek için verildiğini söyleyebiliriz. Yazar, bir gerçeklik olarak toplumsal cinsiyet olgusunun, isim verme ile başladığını ve ailenin çocuklardan ne gibi beklentiler içerisinde olduğunu isimler düzeyinde sezdirmek istemiştir. Romandaki her kişinin ismi genellikle davranış, düşünce ve kişilik özellikleriyle paraleldir. Örneğin Kardelen isimli roman kişisi, tıpkı üzerindeki kar tabakasına rağmen açabilen kardelen çiçeği gibi her türlü maddi, manevi, toplumsal engellere rağmen okumaya, çalışmaya ve ailesine bakmaya çalışan inatçı ve güçlü bir kişiliğe sahiptir.

Murat ve Kısmet isimleri ise ailenin kız ve erkek çocuğa yaklaşımlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Birinci çocuk olan Kısmet’in adı, sözlükte, “1. Tanrı’nın her kişiye, her canlıya uygun gördüğü şey, durum. 2. Olayların kötü sonuçlarını tevekkülle karşılama durumu” (Püsküllüoğlu, 2004) olarak açıklanır. Genellikle dilimizde de tam olarak nasıl sonuçlanacağı bilinmeyen, bizim dışımızdaki faktörlerin de etkili olabileceği durumlarda kullanılan bir sözcüktür. Kısmetse olur, kısmet olursa yaparız, yaşarız, gideriz, geliriz... gibi kullanımları vardır. Tüm bu kullanımlarda sözcük, başka güçlere, başka birilerine, başka olaylara bağımlılığı gösterir. Kişinin, sadece kendi kendine yapamayacağı, olmasını istediği şeylerin başka bir güç tarafından karşılanması arzusunda olduğuna işaret eder.

Roman içerisindeki Kısmet adlı kişi de tıpkı isminin anlamı gibi, sürekli birilerine bağımlı yaşar. Özellikle de annesi tarafından sürekli yönlendirilir. Annesinin denetiminde, onun biçtiği roller çerçevesinde hayatını sürdürür. Kiminle arkadaşlık yapacağına, kiminle evleneceğine ne giyeceği, ne konuşacağı, neyi sevip neyi sevmeyeceğine annesi karar verir. Örneğin, Kısmet eşinden boşanmaya karar verdiği zaman;

“...en çok ürküttüğü Orhan’ın (kocas)ı tepkisi değildi, annesiydi. Ondaki gizli güç. Bağırıp, çağırmaya bile gönül indirmeden, iki kaşı arasındaki dikey çizgiler dimdik bir duruşla Kısmet’i her zamanki gibi etkisi altına alabilir”(Üç Beş Kişi,1999: 111).

Kısmet, benzer durumları roman boyunca yaşar. Herhangi bir karar almadan önce ailenin, çevrenin ne diyeceğine, nasıl karşılayacağına dikkat eder. Her durumda, önce ailenin, çevrenin beklentisine göre davranır. Kendi düşünce, duygu ve zevkleri aileninkiler karşısında önemsizdir. Yine şu sahnede Kısmet'in bu dışa bağımlılığı görülür:

“ -Neden ama Kısmet? Sen genç bir kızsın artık. Genç bir kızın bir delikanlıyı sevmesi, onu düşünmesi, ona tutulması, çok çok tutulması neden ayıp olsun? Tutulmak güzel bir şeydir. Bir tutkunun peşinden gitmek... caymamak... istemek...

-Burada öyle şeyler olmaz.

Sesi inilti gibi çıkmıştı. Söğüdü'nün dalına asılmış bir Kısmet sanki, boşlukta sallanıyor” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 226).

Kısmet, kendisi için uygun görülen cinsiyet kimliğine göre davranmaktadır. Ona cinsiyet kimliğini veren aile, toplum, onun evlilik öncesi bir erkekle ilişki yaşamasını uygun bulmaz. Aynı şekilde bir evliliği bitirebilecek cesareti de vermez. Dolayısıyla daha en başından Kısmet ismi verilerek hayatı aileye bağımlılıkla, çevreye uygunlukla, kendi başına karar verememekle biçimlendirilen Kısmet, adı gibi ne olacağına kendisi karar veremeyen bir roman kişisidir. Toplumsal cinsiyet rolleri, adıyla sembolleştirilmiştir. Adının anlamı gibi davranışları da kendi iradesinin değil, başkalarının öngördüğü kadardır.

Romandaki erkek çocuk Murat'ın ismi ise sözlükte “1. istek, dilek. 2. Amaç, erek.” (Püsküllüoğlu, 2004) kelimeleriyle açıklanmıştır. Dilimizde de bu anlamlarda kullanılan murat kelimesi, genellikle gelecekle ilgili beklentilerimizi ifade ederken kullanılır. Umduğumuz, gerçekleşmesini istediğimiz, yapmayı amaçladığımız herhangi bir şeyi dile getirdiğimizde bu sözcüğü kullanırız. Murat ismi, tıpkı Kısmet ismi gibi Türk kültüründe yaygın olarak kullanılan bir isimdir. Ailelerin bu ve buna benzer Umut, Ufuk gibi isimleri erkek çocuklarına vermesi, onların erkek çocuklardan beklentileri olduğunu da gösterir. Erkek çocuk, ailenin soyunu devam ettirecek, aile işlerini devralacak, aile reisliği yapacak olduğu için, erkek çocuktan ailelerin beklentileri, istekleri olacaktır. Dolayısıyla bu ismin verilmesinin arkasındaki kolektif bilinç, erkek çocuğa daha sonra kazandırılacak olunan toplumsal cinsiyet rolleridir. Nitekim romanda da Murat adlı kişi, ailenin kendisinden en çok şey beklediği ferdidir. Öncelikle onun güçlü, kuvvetli, akıllı, yetenekli olması istenir. Gerek bedensel gerek ticari gerekse aile içerisinde kendine güvenen, kendi kendini yönetebilen ve emrindeki birçok kişiyi yönetebilecek olan bir iş adamı olması beklenir. Murat'ın annesi Türkan Hanım bir iş toplantısında, kendi yerinde Murat'ın olmasını ister ve bu isteğini şöyle belirtir:

“Der demez, Murat, siyah mermer merdivenlerden çıktı. Ferit dayısının yanında, dal gibi, sarışın, sevimli, müdürler, şefler, bütün maaşlılar Murat'ın önünde eğildiler. Kapılar açıldı. Ferit dayısı ilk katılış onuruna yeğenine özel önem gösterdi, onu önden geçirdi. Büyük yaldızlı toplantı masasına doğru yürüdüler” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 171).

Kısmet'i çeşitli sebeplerle ev içi rollere uygun gören aile, Murat'ı ev dışı işlere uygun görür. Aileye göre daha önemli sayılan işler, Murat'a devredilecektir ve onun konumu aile içerisinde daha yüksektir. Bu sebeple ailedeki herkes onun etrafında döner. Onun ihtiyaçları, eğitimi, geleceği daha önemlidir. Ona biçilen toplumsal roller, onun egemenliğini güçlendirirken, Kısmet'e biçilen roller, onun bağımlılığını artırır. Başka bir deyişle erkek, yönetmek için, kadın yönetilmek için büyütülür. Ancak her iki durumda da bireyler üzerinde yoğun baskılar vardır. Murat bu baskılardan İstanbul'a giderek uzaklaşmaya çalışırken, Kısmet, intihara kalkışarak bu baskılara karşı bir tepki verir. Aşırı baskının olduğu yerde ayaklanmanın, isyanın baş göstermesi gibi, aşırı baskıya maruz kalan bireylerde de benzer tepkiler meydana gelir. Aileye, çevreye, geleneklere ve kültüre karşı gösterilen bu tepki, bazen

bireyler için çıkış yolu olsa da çoğunlukla yine ayıplanmaktan, dışlanmaktan kurtulamazlar. Nitekim roman kişileri de bu davranışlarından dolayı sürekli dışlanır.

Kültürel tarihimiz boyunca farklı ritüellerle verilen isimler, toplumsal cinsiyet rollerinin ilk belirtileridir. Kız ve erkek çocuk için uygun görülen isimler, onlardan beklenen davranış, huy, karakter, meslek vb. gibi gelecekte belirlenecek olan unsurların nasıl olması gerektiğine vurgu yapar. Verilen isim, onun çocukluktan itibaren nasıl yaşayacağına ve ona karşı tutumların nasıl gelişeceğine de öncülük eder. “Çocuklar, çok erken yaştan itibaren etrafı keşfetmeyi, küçük maceralar yaşamayı, düşe kalka öğrenmeyi severler. Araştırmalar gösteriyor ki erken çocukluk evresinde ailelerin kız ve erkeklere davranışlarında belirgin bir farklılık var: Kızlara daha koruyucu, erkeklere daha cesaretlendiricidirler”(Bayhan, 2013: 156).

Murat ve Kismet’e de bu isimler boşuna konulmamıştır. Murat’tan beklenen büyük istekler, amaçlar varken onun isminin Murat olması kaçınılmazdı. Aynı şekilde terbiyeli, söz dinleyen, evini, ailesini seven, topluma uyacak bir kız çocuğu hayali varken de Kismet ismi ilk akla gelen isimlerden olur. Dede Korkut hikâyelerinde çocuğun yeteneği, başarıları, karakteri gibi unsurlara dikkat edilerek verilen isimler, artık çocuğa göre değil, ailenin çocuktan beklentisine göre verilmektedir. İsmine uygun olarak yaşaması beklenen çocuk, hayatı boyunca davranışları ve ismi arasında bağlantılar kuracaktır. İsmine göre yaşama isteği veyahut çevrenin ismi ile davranışları arasında kuracağı bağlantı, birey üzerinde bir baskı da gösterecektir. Çünkü aile, dünyaya gelen çocuklarının ismini, çeşitli referanslardan beslenerek koymaktadır. Kimi zaman dini, milli, mezhebi isimlerin verilmesi bu hususta iyi bir örnektir. Aile, hem geleneksel değerleri yaşatmak hem de dünyaya yeni gelen çocuğun bu gelenekleri yaşatması için isim konusunda birtakım değerleri gözetir. Bu isimler, ailenin hangi kültürel kaynaklardan beslendiğini de gösterir.

Eğitim ve çalışma hayatında toplumsal cinsiyet rolleri

Modern dünyada eğitim, yaşam için gerekli hale gelen bir unsur olmuştur. Bilimde, teknolojiye, siyasette, ekonomide, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan gelişmeler; eğitimi öne çıkarmıştır. Özellikle de sanayi devrimi, bilgiyi ve bilen kişinin değerini artırmış, çeşitli uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır. Daha önce aileden ve dini kurumlardan alınan eğitim, modern zamanların ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalınca, çeşitli alanlarda eğitim veren kurumlar açılmıştır. Bu kurumlar bir yandan nitelikli uzmanlar yetiştirirken bir yandan da kültürel aktarımın, sosyalleşmenin kamusal alanları olmuştur. Daha önce aile özelinde alınan eğitim, böylece kamusal alana taşınmıştır. Devlet kontrolünde verilen eğitim ile çeşitli ihtiyaçları karşılama, devletin ve toplumun değerlerine uygun bireyler yetiştirmek amaçlanmıştır. Bugüne kadar geline süreçte, eğitimin değeri gittikçe artmış, eğitimsiz insanın değeri ise azalmaya başlamıştır. Çünkü neredeyse tüm dünyada, eğitilmiş insanlar önemli işlerin başına geçmekte ve yaptıkları iş uzmanlık gerektirdiği için onları ayrıcalıklı kılmaktadır. Nitekim bugün, okuma yazma bilmeyen, yeterli diplomalara sahip olmayan insanlar, daha sıradan işlerde ve daha düşük ücretle çalıştırılmaktadır. Ayrıca bu insanlar, toplum nezdinde de eğitilmiş kişilere kıyasla daha geride kabul edilmektedir. Çünkü devleti yönetenler, nesilleri yetiştirenler, hastaları iyileştirenler, köprüleri, barajları yapanlar, orduları yönetenler eğitilmiş, diplomalı kişilerdir. Bunların yanında teknolojinin gelişmesi, hayatın artık dışarıda yaşanması gibi olgularda eğitilmiş insanları öne çıkarmış, onların iş görebilme gücünü artırmıştır. Dolayısıyla eğitilmiş insan her alanda özellikle de çalışma alanında öncelikli hale gelmiştir.

Üç Beş Kişi romanında da Murat ve Kısmet için eğitim ve iş alanında biçilen roller, geleneksel düşünce kalıpları çerçevesindedir. Erkeğe ve kadına her alanda farklı görevler biçerek, erkeklik ve kadınlık mertebesine ulaşmasını isteyen toplum, eğitim ve iş alanında da onları baskıyla yönlendirir. Her iki roman kişinin eğitim ve çalışmayla ilgili serüvenine bakarsak şunları söyleyebiliriz: Murat, bir erkek olarak eğitim fırsatlarından sonuna kadar faydalanabilmektedir. Hatta hem Eskişehir'de hem de İstanbul'da üniversite eğitimi almıştır. Aile, Murat'tan büyük beklentiler içinde olduğu için onu bilgili, görgülü, diplomalı, çeşitli alanlarda uzmanlaşmış bir patron olarak tahayyül eder. Onu okula göndermekte hiç şüphe etmezler, ancak onu okutmalarındaki amaç yine ailevi, sınıfsal konumlarını sürdürmek, işlerin başına geçirtmek içindir. Bu sebeple Murat'ın müzikle uğraşmasını onaylamazlar. Çünkü onların Murat için biçtikleri roller arasında müzikle uğraşmak yoktur. O daha büyük, daha önemli ve daha resmi işler için büyütülmüştür. Onun için öngörülen meslek, fabrikaların, tarlaların, dükkanların, işçilerin yönetimini üstlenmesidir. Başka bir ifadeyle söylersek, büyük adam niteliğini taşıyacak koltuklarda oturmalıdır. Tüm bunları kendi tutkuları için bir köşeye iten Murat, hep eleştirilir. Onun, dayısı Ferit Sakarya gibi, toplumu, aileyi, vatani düşünen, yetenekli, girişken bir iş adamı olması beklenirken, müzik ve Selmin tutkusunda ısrar eder. Murat, bu durumu şöyle ifade eder:

“Hem, demişti kaç kez kendi kendine, birer tutku adamı olmakta birbirimize ne kadar benziyoruz. Ancak benim tutkum genel geçerde sıfır alıyor, onunkisi on üstü yıldız” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 15).

Murat, aile ve toplum tarafından biçilen rolleri reddettiği için, onaylanmaz, ayıplanır, alay edilir ve zayıf olduğu söylenir. Bununla beraber, toplumun erkek için öngördüğü rolleri yerine getiren Ferit Sakarya ise sürekli övülür, desteklenir, örnek gösterilir ve kabul edilir. Çünkü olması gerektiği gibidir. Bir “erkek” gibidir. Murat ise toplum nezdinde “erkek” olamamıştır. Zayıf kalmış, ailevi ve toplumsal meselelerle ilgilenmemiş, uygun görülen bir evlilik yapmamış, kendisi için uygun görülen mesleği ve işi tercih etmemiştir. Ancak yine de Kısmet ile kıyaslandığında daha şanslıdır. Çünkü Kısmet onun kadar eğitim alamamış, aldığı eğitimle de hiçbir şeyini değiştirememiştir. Tamamen annesinin tercihleri doğrultusunda, bir kız çocuğuna yakıştırılan eğitimi almıştır.

Daha önce de değinildiği gibi kız çocuklarının eğitim fırsatlarından yararlanabilmesi, Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarıyla mümkün hale getirilmiştir. Hatta özellikle kız çocuklarının okullara gönderilmesi teşvik edilmiştir. Ancak tüm bu çalışmalara rağmen, toplum içerisinde kız çocuklarının evde, aile denetiminde tutulması geleneği devam etmiştir. Bugünlere kadar gelen bu düşünce, kadınların hem eğitim hem de çalışma hayatında az görülür olmasının sebeplerinden biridir. Kadının, mahremiyet unsuru olarak algılanması ve özel alanla sınırlandırılması, kadına biçilen toplumsal cinsiyet rolleriyle yakından ilişkilidir. Çünkü bir anne, ev kadını gibi rolleri gerçekleştirebilmek için eğitime gerek yoktur. Hatta bir an önce bu rolleri yerine getirip “kadınlık” mertebesine ulaşmak için çocuk yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının sayısı bugün de azalmamıştır.

Roman kişisi Kısmet de bu sınırlandırmaya maruz kalır. Buradaki sınırlandırmanın sebebi, geleneksel aile yapısı içinde büyümüş aile fertlerinin kız çocuğuna karşı yaklaşımlarıdır. Onlar için kız çocuğu, ev işlerini yapacak, zamanı geldiğinde evlenecek, anne olacak ve eşine yardımcı olan bir aile kadını olacaktır. Dolayısıyla bu yönde bir eğitim almalıdır. Ve bu eğitim evde aile büyükleri tarafından verilebilir. Özellikle de anne, bu eğitimi verecek birinci kişidir. Nitekim romanda da Kısmet'i geleneksel düşünce kalıplarına göre yetiştiren, eğiten kişi annesi Türkan Hanım'dır. Türkan Hanım, soylu, varlıklı bir aile kızıdır. Yine kendileri gibi varlıklı, tanınan bir aileye gelin olur. Kendisi, yaptığı davranışlarda aile adını, sınıfsal durumunu dikkate alır. Etrafın ne diyeceğine, nasıl karşılayacağına dikkat eder. Onun için herkes kendi haddini bilmeli, kendi çevresine göre yaşamalıdır. Soylu bir ailenin kadını, soylu davranışlarda bulunmalıdır. Ailesinin, evinin kadını olmalıdır. Dolayısıyla

çocuklarını da bu öğretiler doğrultusunda yetiştirir. Kısmet okula gönderilir fakat yine ev kadını olması istenir. Aşağıdaki şu pasajda Kısmet'in niçin okutulduğu ve niçin çalıştırılmadığı açıkça ifade edilir:

“Ben de çalışmak istiyorum anne, bir işe yaramak...Evinde işe yararsın kızım. Biz seni meslek lisesine iyi bir evkadını olası diye gönderdik. Meslek sahibi olup dükkân açasın, terzi, çiçekçilik, pastacılık yapasın diye değil. Ferit Sakarya'nın yeğeni hem de kız haliyle fabrikalarda...Bizi kimselerin tanımadığı, dedikodumuzun edilmeyeceği bir yerde olsak, hadi neyse!... Senin okuduğun Avrupa'da olsa hadi neyse!...Ama burada, yerlisi bulunduğumuz bu şehirde...”(Üç Beş Kişi, 1999: 203).

Burada dikkat çeken birinci husus, Kısmet'in ev kadınlığı için okutulmasıdır. Her şeye rağmen okumasına izin veren aile, sadece çocuğun ev işlerini daha iyi öğrenebilmesi için okula göndermiştir. Çalışması, kamusal alana çıkması ve kendi ekonomik özgürlüğünü kazanabilmesi hiç düşünülmemiştir. İkinci husus ise kadın hakkındaki yaklaşımın geleneksel olarak anne tarafından devam ettirilmesidir. Türkan Hanım, kendisi gibi kızını da ev içine hapseder. Üçüncü husus, sınıfsal statüye göre çocukları yetiştirmek; dördüncü husus ise çevrenin bu davranışı onaylayıp onaylamayacağıdır. Bu pasajda verilenler, bugün dahi rastlanılan düşünce ve davranışlardır. Kız çocuklarını okutmayan, çalıştırmayan, çevredekiler ne der, aile geçmişine yakışmaz gibi sebepler üretmeye bugün de devam edilebilmektedir. Tüm bunlar, kadına uygun görülen roller sebebiyledir. Anne olması, ev kadını olması beklenen kadın, haliyle ev içinde yaşamalı, ev içi işler için eğitim almalıdır.

Kadının ev içinde kalması ve çalışması düşüncesi ne sadece zamanımızın ne de toplumumuzun bir düşüncesidir. Çok değişik toplumlarda ve zamanlarda kadının ev içinde kalması uygun görülmüştür. Modern kapitalist toplumlarda bu görev en çok orta sınıf kadınlarına verilmiştir. “Toplumun ahlaki değerlerinin koruyuculuğu orta sınıf kadınlarına düştü(ğü)” (Bora, 2005: 60) için, orta sınıfın kadınları -roman kişisi Kısmet de orta sınıf bir ailedendir- evde kalarak toplumsal değerleri muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle, kültürü korumak için ev içiyle özgürlük alanı sınırlandırılmıştır. Ev içinde yapılan temizlik, bakıcılık gibi işleri bir düzen koruyuculuğu olarak değerlendiren araştırmacılar, kadının bu bilinçdışı düşünceden dolayı ev ile sınırlandırıldığını söylerler. “Ev işi, en temel anlamıyla, faaliyetlerden, insanlardan ve malzemeden anlamlı örüntüler oluşturarak yakın çevrede düzen sağlayıp sürdürmekle ilişkilidir. Böylesi bir düzenin yaratılmasında en önemli bölüm, temel bileşenlerin ayrıştırılarak onların aralarındaki sınırların belirgin kılınmasıdır. Örneğin, yemek pişirilmesi, çığ malzemelerin yeni bir maddeye dönüşümüdür. Bu süreç, malzemeleri daha sonra aile içinde ya da toplumsal bir ritüelde kullanılabilecek bir maddeye dönüştürür” (Bora, 2005: 61).

Toplumsal cinsiyet rollerinin yerine getirilmesi için aile ve çevre tarafından yapılan baskı, eğitim ve çalışma alanında da görünür. Yetiştirilen çocukların, cinsiyetlerine göre eğitim alıp almayacağı, çalışıp çalışmayacağı, hangi işlerde çalışabileceği gibi konulardaki toplumsal normlar, çocuğa dayatılır. Murat örneğinde olduğu gibi bu rollere uymayanları toplum kabul etmezken; Kısmet örneğinde olduğu gibi bu rollere uyanları toplum onaylar. Her iki durumda da bireyler açık bir baskıya maruz kalır. Birisi yapmadığı için birisi de baskılara karşı tepki vermediği için baskı altında kalmaya devam eder. Yine her iki durumda da bireysel kimlik ile toplumsal cinsiyet kimliği çatışır.

Ailede ve sosyal yaşamda toplumsal cinsiyet rolleri

Eğitim ve çalışma hayatından sonra, toplumsal cinsiyet rollerinin belirgin olarak görüldüğü alanlar aile ve sosyal yaşamdır. Toplum, ailede yani özel alanda ve sosyal yaşamın sürdüğü kamusal alanda kadına ve erkeğe farklı roller biçmiştir. Dolayısıyla diğer alanlarda olduğu gibi bu alanlarda da toplumsal

kabul için bu görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi beklenir. Özellikle içinde büyüdüğümüz ailenin eğitim durumu, ekonomik konumu, gelenekleri gibi unsurlar bu görev ve sorumlulukları belirler. Ailenin yanı sıra yaşanan mahalle, şehir, köy-kasaba gibi yerleşim yerlerinin de bu görev ve sorumlulukların belirlenmesinde payı vardır. Çünkü aileye ve yaşanan yere göre kadın ve erkekte beklenen roller farklılaşır. Nitekim şehrin ve köyün imkânları birbirinden farklı dolayısıyla şehir ve köyde yaşayan bir ailenin çocuklarından bekleyeceği davranışlar da farklıdır. Bu sebeple beklenen davranışlar ve istenilen roller değişkenlik gösterir.

Modernleşmeyle birlikte kadın ve erkekte beklenen rollerin değiştiğini söyleyebiliriz. Özellikle kadınlar bu hususta daha çok öne çıkmaktadır. Cumhuriyetle birlikte kadın haklarının artırılması, kadının sosyal yaşamda daha sık görülmesi gibi yenilikler, kadından beklenen rolleri değiştirmiştir. Ancak bu değişim yukarıda da değinildiği gibi sınırlı bir çevre tarafından uygulanmıştır. Toplumun büyük çoğunluğu, aile ve sosyal yaşam içerisinde geleneksel rol dağılımını sürdürmeye devam etmiştir. Bu rol dağılımına baktığımızda kadınların erkeklere nazaran daha çok sınırlandırıldığı, özgürlük alanlarının küçültüldüğü görülür. Erkek çoğunlukla daha avantajlı bir konumda bulunmaktadır.

İncelenen romanda tespit edildiği üzere, erkeğe daha çok seçme hürriyeti verilirken kadının birtakım seçimlerden mahrum bırakıldığı görülür. Örneğin, eş seçimi bu konuda en çok dikkat çeken husustur. Bilindiği gibi toplumumuz, evlilik aşamasında kız çocuklarının seçimini dikkate almadan karar verebilmektedir. Roman kişileri Kısmet ve Murat'a bakıldığında da aynı durum fark edilir. Murat, ailenin onaylamadığı bir kişiyle evlenmek istemesine rağmen bir seçim yapabilmıştır. Roman içerisinde evlenmemiş olsa da sevdiği, sevdiğini söylediği, ilişkisi olduğunu belirttiği ve ailesini tanıştırdığı bir sevgilisi vardır. Fakat Kısmet bunların hiçbirini yapamaz. Yapabileceği sadece kimse bilmeden kimse görmeden âşık olabilmektir. En sonunda da istemediği birisiyle evlendirilir. Evlendikten sonra ise yaşamı ev içiyle sınırlandırılır. Ailesiyle birlikteyken de ev içinde kısılan Kısmet, kendi ailesini kurduktan sonra da ev içinde kalır. Değişen ise kocasına hizmet etmesi ve çocuklarıyla ilgilenmesidir. Bunun dışındaki her şey aynıdır. Çalışması, herhangi bir arkadaşıyla dışarıda bir şeyler yapabilmesi mümkün değildir. Tüm bunlar Kısmet'i mutsuz etse de o, bu mutsuzluğunu kimseye duyuramaz. Tüm cesaretini toplayıp istemeyerek evlendirildiği eşinden boşanmaya karar verdiğinde aile ve toplum baskısını hissederek şöyle der:

“Hoş, zaten, burada, evli bir kadının tek başına boşanmaya kalkışması bile kendini bir yardan aşağı koyvermesi değil de neydi ki?” (Üç Beş Kişi, 1999: 112).

Aile, Kısmet'i sadece eş seçiminde değil, sosyal yaşamı için gerekli olan arkadaş seçiminde de sınırlar. Kendine yakın bulduğu, neredeyse tek arkadaşı olan Kardelen ile yaptığı arkadaşlıktan dolayı eleştirilir. Çünkü Kardelen, hem sınıfsal olarak ona uygun görülmez hem de kız başıyla çalıştığı için arkadaşlık yapmasını istemezler. Böylece Kısmet'i dar bir alanla sınırlayan aile, onun kendini gerçekleştirmesine, bireyleşmesine engel olur. Murat ise bu sınırlamalara maruz kalmaz. Onun da üzerinde bir baskı vardır ancak o nispeten bu alanlarda daha özgürdür. Hem kız hem erkek arkadaşları vardır. Çeşitli sosyal aktivitelere katılır. İstanbul'a gider. Kendine ait bir yaşam alanı oluşturur. Kendiyle ve geleceğiyle ilgili tek başına karar alabilir. Bu kararları her ne kadar aile ve çevre tarafından onaylanmasa da en azından karar alabilir ve bu kararını uygulayabilir. Kısmet ise ne karar alabilmektedir ne de kendisiyle ilgili alınan kararlara karşı koyabilmektedir. Bu konuyla ilgili şu pasaj dikkat çekicidir:

“Orhan'la evlendirilmeden önce onunla konuşmaya çalışmıştım: ‘Orhan'ı istiyor musun Kısmet?’ Bomboş bakışları. Böyle bir soruyu neden sorduğuma bile şaşırın bakışları. Başını önüne eğip: ‘İstemesem olur mu dayı?’ deyşi. Omuz silkişi...” (Üç Beş Kişi, 1999: 209).

Kısmet, ne olursa olsun Orhan'la evlendirileceği için ve kendisine bu zamana kadar karar verme hürriyeti verilmediği için böyle bir soruya dahi şaşırır. Çünkü o zamana kadar ne gideceği okul ne seçeceği arkadaş ne iş ne de başka bir konuda fikri alınmayan bir Kısmet vardır ortada. Tüm bu süreç Kısmet'i silik, zayıf, korkulu bir kişi haline getirmiştir. Özellikle de annesi Türkan Hanım, "sessiz kızı Kısmet'i iyice ezmekte ve onun isteklerini her durumda görmezden gelerek karakterinin oluşmasına mâni olmaktadır. Kısmet'i önce sevgilisi olan Ufuk'tan ayırır, daha sonra ise Orhan Bey'le evlendirerek onun iyiden iyiye mutsuz olmasına sebep olmuştur. Bütün bu olaylar anne-kız ilişkisinin iyice kopmasına, Kısmet'in hiçleşmesine yol açmıştır" (Atlı, 2012: 190). Aile içi baskılar aynı zamanda Kısmet'in kimlik oluşumunu da etkilemiş, bireysel kimliğinin bastırılmasına neden olmuştur.

Bu toplumsal cinsiyet rolleri, erkeği kadına nazaran daha özgür kılar. Ayrıca bu özgürlüklerin çok çeşitli alanlara yayılması, erkeğin kadın üzerinde egemenlik kurmasına da sebep olur. Çünkü yapan, eden, alan, çalışan, karar veren erkek olunca, kadın pasif, etkisiz ve bağımlı hale gelir. Sürekli denetim altında tutulup, karar vermesi, okuması, çalışması, bireyleşmesi engellenen kadın, erkek karşısında güçsüz, çaresiz ve karşı koyamaz hale gelir. Nitekim Kısmet de son derece bağımlıdır. Kendi başına hiçbir şey yapamaz. Aile içinde ve sosyal hayatta kadına ve erkeğe verilen roller, onların diğer alanlardaki konumunu da etkiler. Çocukluktan itibaren özgür, kendi seçimleriyle büyüyen erkek ile sınırlandırılan, karar alamayan kadın, neredeyse tüm alanlarda zayıf kalır. Fakat yine de bu roller, erkeğin de tercihleri üzerinde etkili olur. Onu da yönlendirir ve sınırlar. Böylece her iki cinsiyet için de kimlik sorunu gündeme gelebilir. Toplumsalın dışında bir bireysel kimlik sahibi olmak güç duruma gelir ve tam bir bağımsızlık söz konusu olamaz. Erkek nispeten kendisi gibiymiş görünse de aslında o da toplumun etkisi altındadır. Kolektif hafıza, kadın üzerinde etkili olduğu kadar erkek üzerinde de etkilidir. Bu roller, aile içinde ve sosyal alanda cinsiyetlerin kadınlık ve erkeklik kazanması için ön koşuldur. Aksi takdirde yine toplumsal kabul gerçekleşmez.

Toplumsal cinsiyet kimliğinden kaçış

Toplum, gerek bireyleşme gerekse sosyalleşme sürecinde kişileri etkileyen bir oluşumdur. Doğumdan hemen sonra aile ile başlayan toplumsal etki, yakın çevre, okul, dini kurumlar, devlet gibi yapılanmalarla sürdürülür. Bu yapılanmaların hepsi kişilerden birtakım davranışları yerine getirmesini ister. Yukarıda da görüldüğü daha doğar doğmaz isim verme süreciyle başlayan beklentiler, yaşam boyu devam eder. Hepsinin ortak beklentileri olduğu gibi farklı beklentiler de olabilir. Bu beklentiler doğrultusunda kültürlenme sürecinden geçen kişi, toplumun bir parçası olur. O mekanizmanın işleyişine göre yaşar, düşünür, eğitilir ve donatılır. "Toplum, onaylama ve paylaşmanın öteki adıdır, ama aynı zamanda onaylanmış olanı ve paylaşılanı yüceltilmiş hale getiren güçtür. Toplum bu güçtür, çünkü bizatihi doğa gibi, herhangi birimiz ona ulaşmadan önce o buradaydı ve her birimiz gittikten sonra da burada kalacaktır" (Bauman, 2001: 10). Dolayısıyla toplum, mevcut durumunu korumak için her üyeden birtakım roller bekler.

Toplum, onaylamadığını ve yüceltilmiş hale getirdiğini benimsemeyenleri dışarıda tutar, dışsallaştırır. Dolayısıyla tek tek bireyleri baskı altında tutarak varlığını sürdürmeye çalışır. Dini, milli ve kültürel dinamikler, toplumu ayakta tutarken, toplum bu dinamikleri gelecek nesillere taşımak için bireyleri kontrol altına alır. Her ne kadar toplum, bireylerden oluşuyor olsa da hali hazırda toplum, sonradan gelen bireyleri toplumsallaştırır. Mevcut yapı, her yeni ekleneni eğitip, donatıp kendine eklemlenen bir parça haline getirir. Nitekim toplumsal cinsiyet rolleri de bireyi toplumun bir parçası haline getirmek içindir.

Her iki cinsiyeti de farklı rollerle kontrol altında tutmak isteyen toplum, cinsiyetlere özgü hareket alanları belirler. Özellikle de modern zamanlarda, bireyleşmenin, özgürleşmenin önem kazanması, toplumun birey üzerindeki baskısını artırmıştır. Bir yandan özgür, kendi kendini yöneten bireyler varken diğer yanda kontrol altına almaya çalışan, eğitim, medya gibi organlarla kültürel ve geleneksel normları telkin eden toplum, devlet vardır. Bu karşılıklı mücadele bireysel kimlik ile toplumsal kimlik çatışmasına ortam hazırlar. Çatışma da geri planda kalan, bastırılan ise bireysel kimliktir. Birçok Batılı sosyoloğa göre de “bireysel kimlik, toplumsal kimliğin yansıması olan kolektif bilinç karşısında bastırılmış bir pozisyonudur” (Anık, 2012: 25). Çünkü bireysel bilinç, kolektif bilinç etkisinde şekillenmektedir.

Cinsiyet kimliği de bir toplumsal örtü içerisinde geliştiği için, daha çok kolektif bilinç etkisiyle oluşur. Erkek de kadın da seçimlerinde, davranışlarında, giyim kuşamında ve daha birçok alanda kişisel tercihlerinden ziyade cinsiyet kimliğini gözeterek, yani toplumsal kimliğine göre hareket eder. Belirlenmiş hareket alanlarında yaşar. Yukarıda değinildiği gibi erkeklerin mavi, kadınların pembeyi sevmesi ve kullanması her ne kadar bireysel bir seçilmiş gibi görünse de aslında onlar, öğretilmiş davranışlar sonucu alışkanlık haline gelen beğenilerdir. Daha sonra görülecek olan hayallerde, meslek seçimlerinde, davranış kalıplarında da toplumun etkisi sürecektir. Nitekim erkek çocuklarının asker, pilot, şoför olma gibi hayalleri, ailenin onun seçtiği oyuncaklarla paralellik gösterirken; kız çocuklarının da hemşire, ebe, öğretmen olma gibi hayalleri de yine ailenin doğrudan etkisiyledir. Erkek çocuklara araba, tabanca, kızlara ise bebek gibi oyuncaklar alınması, toplumun onlar üzerindeki etkisinin göstergelerindendir. Cinsiyetlerine göre alınan oyuncaklar, onlardan beklenen toplumsal cinsiyet rollerinin metaforik göstergeleridir. Bireyin seçtiği meslekler, daha çocukken toplum tarafından onlara aşılabilir. Nitekim Murat karakteri üzerinde de, bu toplumsallıktan kaçışın nasıl onaylanmadığı görülecektir. Öncelikle bir erkek çocuk olarak Murat'ın nasıl karşılandığını anlatan şu pasajda, toplumun erkek çocuğa verdiği değer ve ondan beklentilerinin ne kadar çok olduğu görülecektir.

Bireysel kimlik ile toplumsal kimliğin çatışması, seçimler onaylanmadığı zaman başlar. Birey, kendi dünyasını kurmak isterken karşısına çıkan toplum, onu kendi dünyasının sıradan bir parçası haline getirmeye çalışır. Kendi benliğini bulma mücadelesi veren birey, aynı zamanda toplumsallaşır da. Çünkü “bireyleşmenin ve benliğin gelişmesinin sınırları, kısmen bireysel koşullar tarafından, ama daha çok toplumsal koşullar tarafından belirlenir.” (Fromm,2012;30) Dolayısıyla bu süreçte, bireysel benlik ve kimlik bastırılırken, toplumsal kimlik öne çıkar. Toplumsal cinsiyet rolleri öne çıkan bu toplumsal kimliğin en belirgin göstergeleridir. Nitekim roman kişisi Kısmet üzerinde göreceğimiz toplumsal kimlik, onun bireyleşmesine, kendini gerçekleştirmesine engeldir. Yine bu baskıdan sıyrılmaya çalışan Murat karakteri üzerinde de, bu toplumsallıktan kaçışın nasıl onaylanmadığı görülecektir. Öncelikle bir erkek çocuk olarak Murat'ın nasıl karşılandığını anlatan şu pasajda, toplumun erkek çocuğa verdiği değer ve ondan beklentilerinin ne kadar çok olduğu görülecektir.

“Murat'ın İstanbul'dan doğum haberinin gelmesinin ardından, çok geçmeden kentte büyük bir senlik kopmuştu. Binlerce kişi caddeleri, alanı doldurmuştu. Sabah akşam mızıkalar çalındı...Prensi karşılamaya koşanlar ona ve ana kraliçeye buğdaylar, pirinçler, altın pullar saçmışlardı”(Üç Beş Kişi, 1999: 270).

Anadolu kültüründe erkek çocuğa verilen değeri gösteren bu karşılama töreni, erkek çocuktan beklentilerin de ne kadar çok olduğunu gösterir. Aile, toplum, vatan için yapılacak önemli işler erkeğe uygun görüldüğünden, erkek çocuk sahibi olmak son derece ayrıcalıklı bir durumdur. Hatta kimi zaman bir gurur kaynağıdır. Bu kadar çok önemsenen erkek çocuk, kız çocuğuna nazaran daha serbest bırakılır. Onun hayatı, çevreyi, işleri öğrenebilmesi için üzerinde fazla sınırlandırıcı baskı görülmez. Güçlü, çalışkan, yetenekli bir adam olabilmesi için çocukluktan itibaren yetiştirilir. Çünkü geleceğe dönük çalışmaları, hayalleri, amaçları gerçekleştirecek olan erkek çocuktur. Nitekim Murat'ın babası

da aynı düşüncededir. “Ona öyle ümitler bağlamış(tır) ki” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 271) gerçekleşmediğini görmediği için annesi şükretmektedir.

Bir prens gibi karşılanan Murat, bu rolünü kabullenmez. Kendi çizdiği yolu, toplumun çizdiği yola tercih eder. Kendisi için uygun görülen işi yapmadığı gibi, kendisi için uygun görülmeyen bir kadına âşık olur. Yine çevresinin beklediği şekilde ülke sorunlarıyla, aile işleriyle de uğraşmaz. Tüm bunlar yüzünden eleştirilir, alay edilir ve davranışları onaylanmaz. Sürekli olarak ne yapması gerektiği telkin edilir. Örneğin bir dolmuştaiken zihnine yerleştirilen bu telkinler aklına gelir.

“Yaşamı kendi isteklerimiz doğrultusunda örgütleyemeyiz ki!

- Sen örgütleyemezsin. Çünkü zayıf birisin. Her şeye çabucak kaniyorsun. Çarçabuk yeniliyorsun. Tek gününü bile programlamıyorsun. Bu tek gün, bütün bir yaşam için programlanmalı. Kendimizi ona göre hazırlamalıyız. - Bunun için ne yapmalıyız? - Her sabah erkenden kalkmalıyız. Yüzümüzü yıkar yıkamaz kültürlük yapmalıyız. Uzun uzun koşmalıyız. Gülle atmamız, engeller aşmalıyız; derin derin soluk almalıyız... en önemlisi de paçamıza mızımızca sarılıp duran şeylere sırt dönmeliyiz...” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 7).

Buna benzer telkinler, öğütler romanda sık sık görülür. İstenilen bir “erkek” özelliklerine sahip olamayan Murat, romandaki çoğu karakter tarafından erkek olması için uyarılar alır. Dayısı Ferit Sakarya gibi bir erkek olması beklenir. Çünkü o eğitim görmüş, önemli işler başarmış, aile kurmuş ve ailesinden miras aldığı işleri son derece başarıyla sürdürmüştür. Hayata karşı güçlüdür. Düşünen, araştıran bir girişimcidir. Hem ailesi hem de vatani için çalışan bir iş adamıdır. Murat için uygun örnek de Ferit Sakarya’dır. Çocukluğundan beri dayısı gibi olması gerektiği öğütlerini alan Murat, yaptığı işlerde onun beğenisini almak ister. Yaptığı bir besteye ilgili kardeşinden yorum alırken şu konuşmaların geçtiğini görürüz:

“– Öyle bir şarkı besteleyeceğim ki Kismet, Ferit dayım bile şaşacak. Benimle onur duyacak.

- Dayım beğenmezse başkası beğenir. Kendini o kadar hırpalama... - Kismet ne olur dinle. Dinle hele ve bana doğruyu söyle. Dayım bu besteme de güler mi? - Canım Muratçıgım Ferit dayım gülse bile gülmeyecek insanlar da var. - Ben onun beğenmesini istiyorum. - Neden ama? - Çünkü o, her şeyin en iyisini biliyor” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 23-24).

Çocukluğunda hayran bırakıldığı Ferit dayısının, ideal tip olarak kendisine sunulduğunu, onun gibi olması gerektiğini romanda çok defa işitir. Bunlar arasında Murat’ı en çok etkileyen, çok sevdiği, uğruna ailesini bile feda ettiği Selmin’den gelir.

“Kendini ne sanıyorsun? Erkek mi? Erkek mi? Hıh, erkek! Uyuz, mızımız okşamalar... ulan ben erkek diye Ferit dayına derim be!” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 62).

Herkes Ferit dayısı gibi olmasını isterken Murat, kendisi olabilmek için mücadele verir. Kendisi için, “*Ferit Sakarya’ya artık dar ve kısa gelen bir paltodan bana uydurulmuş ceket içindeymişim gibi duyardım*” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 10) diyen Murat, toplumsal baskıdan hiçbir zaman kurtulamaz. Zayıf olduğu, hayata karşı çekingen davrandığı, hayalci olduğu sürekli vurgulanır. Bireysel tercihleri hoş karşılanmaz. Murat, adeta bir hayal kırıklığıdır aile için. Çünkü doğumunda ona yakıştırılan prens rolünü oynamaz. Çevreye göre “erkek” olamamıştır. Ne güçlüdür ne girişkendir ne aile için ne de vatan için bir çaba içinde değildir. Başka bir ifadeyle söylersek, krallığı yönetebilecek bir vâris olmamıştır. O elinde gitarıyla şarkılarının, aşkının ve ideallerinin peşinde koşan bir gençtir.

Kendisinden beklenen toplumsal cinsiyet rollerini uygulamayan Murat, toplumun kendisi için belirlediği kimliği de sahiplenemez. Bireysel kimlik arayışındayken gördüğü toplumsal baskı, onu hayata karşı durgunlaştırır. Kendi kabuğuna çekilir ve sağlıklı bir toplumsallaşma süreci yaşayamaz.

Çünkü toplum, kendisini engellemeye çalışan, onu değiştirmek için mücadele veren bir yapı görünümündedir. Örneğin müzikle uğraşması erkeksi bir davranış olarak değerlendirilmez, hafife alınır, alay edilir. Dolayısıyla Murat, toplumsal bir varoluş gerçekleştiremez. Aynı zamanda kendi varoluşunu da tam anlamıyla hissedemez. Çevreden gelen eleştiriler, onaylanmaması onu çevreden uzaklaştırır. Ancak, kendisiyle de barışık bir şekilde yaşayamaz.

“Ürkmüştü. Sokağa, Köprübaşı'na, sinemalara hiç çıkmaz olmuştu. Odasına kapanıyor, yalnız aşk şarkıları besteliyordu. Nerdeyse kendinden bile gizleyerek... Korkular, suçluluk duygularıyla da olsa yalnız aşk şarkıları ve yalnız Selmin'e olan duygularını dışa vuran şarkılar yapıyordu. Kaçamıyordu. Sanki buna zorunluydu: 'bundan sonra daha çok çalışmalısın...' Kendiliğindenlik çoktan çekip gitmişti. Dışarı çıkarsa, hep arka yollar..." (Üç Beş Kişi, 1999: 70).

Sadece arka yollara çıkabilecek gücü olan ve kendiliğindenliğini yitiren Murat, Eskişehir'de olduğu gibi İstanbul'da da bir daireye kapanıp yaşamayı arzu eder. Çünkü ancak böyle kaçabilir toplum baskılarından. Kendi kimliğini ancak, toplumdan soyutlanarak bulabileceğini düşünür. Çünkü toplum, onu içine almıyor, bireysel varoluşunu kabul etmiyor ve onu hayallerinden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Kalabalıklar içinde baskıyı hisseden Murat, sadece kendiyi olmayı, sadece müzik yapmayı düşünmek zorunda kalır. Erkek olamamıştır, aileye, vatana, devlete hayırlı bir “adam” olamamıştır. Hayalci, zayıf, güçsüz, çekingen bir çocuk olarak kalmıştır. Erkek için öngörülen “eril” güce sahip değildir. Sahip olamadığı için de baskı altına alınır ve dışlanır.

Murat'ın yaşadığı çatışma, kendisinden beklenileni yapmadığı içindir. Toplumsal rollerini yerine getirmeyen ve bunlardan da kaçmak ister. Toplumsalın dışında kalmak, kendi bireysel kimliğini oluşturmak ister. Ancak, tam anlamıyla bunu gerçekleştiremez. Bununla beraber sosyalleşme sürecini de başarıyla gerçekleştirmede için, Erol Köroğlu'nun deyişiyle “eşiklik durumunu” yaşar. “Murat, oldukça maşist bir toplumda çok duyarlı bir erkek olarak yansıtılır. Toplumsal, ekonomik ve fiziksel avantajlarına rağmen iktidar konumunu reddeder ve gayri resmi kolektif şiddetin en kaba biçimi tarafından kurban edilir” (Esen-Köroğlu, 2003: 79). Tam olarak bir erkek olarak da kabul edilmez.

Kimlikler arası bir eşikte kalan Murat, toplumumuzun bir erkekten ne kadar çok sorumluluk beklediğini ve kadınlara olduğu kadar erkeklere de birtakım roller biçtiğini çok net gösterir. Yine, toplumun beklediği, hegemonik bir erkek tipinde olmayanların maruz kaldığı baskıyı da Murat üzerinden okuyabiliriz. Erkek doğulmaz, erkek olunur mantığının hâkim olduğu bir ortamda, erkek olabilmenin ön koşullarını, erkek olarak kabul edilebilmenin ne kadar önemli olduğunu da gözlemleyebiliriz. Bununla birlikte, bireysel kimlik edinme sürecinde, toplumsal cinsiyet rollerinin kabul edilip edilmemesinin muhtemel sonuçları da romandan okunabilir. Nitekim Murat, bu rolleri kabul etmeyen ve etmediği için de bireysel kimliğini de kazanamayan bir kişi görünümündedir. Murat, toplumun öngördüğü rolleri yerine getirseydi, prens gibi davransaydı ve yeterince güçlü olsaydı yine de bireysel kimliğini kazanamayacaktı. Kişisel düşüncelerini, hayallerini, ideallerini toplumsal olan karşısında bastırıp, çevrenin istediği bir konuma gelmiş olsaydı da kendi kimliğiyle yaşayamayacaktı. Çünkü toplumsal hafıza, bireysel bilinci kendi içinde eritir. Öğretilmiş davranışları, tarihsellik kazanmış düşünceleri sürekli önlere taşıyan toplumsal hafıza, bireysel seçimleri de etkiler. Basit bir örnekle yukarıda değindiğimiz gibi, erkeklerin koyu, kadınların daha açık renkleri tercih etmesindeki sebep, toplumsal hafızanın bireysel tercihlere olan etkisini çok net gösterir. Çünkü toplum, erkeğe mavi, kıza pembe rengi uygun görerek daha sonraki bireysel tercihleri de belirler. Murat, bu belirlenmiş hayatı yaşamadığı için, toplumsallaşmayı başaramaz. Bireyselliği tercih ettiği için de toplum tarafından kabul edilmez. Dolayısıyla Murat, kendi olmak için mücadele verirken, hem

toplumu kaybeder hem de kendini tam olarak bir yere ait hissedemez. Yaşadığı kimlik sorunu, bireysel ile toplumsal olanın tarihsel çatışmasından ötürüdür.

Kismet ise aynı sorunu, ilgisizlik, sınırlandırma, yok sayılma gibi davranışlar sebebiyle yaşar. Murat, çok fazla görev ve sorumlulukla donatılmışken; Kismet, usluca evinde oturup, kendisi için uygun bulunan davranışları yerine getirmekle sorumludur. Çoğu zaman unutulmuştur. Yok sayılmış, göz kontrolünden çıkartılmamıştır. Bir yanda aşırı ilgi bir yanda aşırı ilgisizlik söz konusudur. Bu durum yukarıda da verdiğimiz Murat'ın karşılanması sahnesinde net olarak görülür.

"Treni beklerlerken babasıyla halası ve eniştesi arasında duruyordu. Üstünde pembe bahar çiçekleriyle bezeli, kabarcık etekli beyaz naylon elbisesi vardı. Halası bir eliyle onu, öteki eliyle kendi küçük kızını tutuyordu. Bir aile fotoğrafında olduğu gibi kıpırdamadan dikiliyordu...Derken tiz bir düdük sesiyle Kismet'in o aile fotoğrafından kesilip çıkarılışı... Eller sıkılıyor, hatırlar soruluyor, bando mızıkla susuyor, derken istasyon kapısına doğru yürüyen bir tabur insanın arasında annesinin aranan gözleri...Onu hep kalabalığın arasında aramıştı. Kismet nerede?"

Kismet trenin gelişyle unutulduğu yerde tek başına dikilip duruyordu. Annesine koşmak istemiş koşamamıştı. İstenmediğini sanmıştı"(Üç Beş Kişi, 1999: 271-72).

Murat'a duyulan ilgi, Kismet'e gösterilmez. Kismet, çocukluğunda göremediği ilgiyi, ilerleyen yaşlarında da göremez. Ailesi, onun için kararlar verir ve o da bu kararlara uyar. O, evde mahkûm gibidir. Çünkü ailenin ondan bir beklentisi yoktur. Bütün beklentiler Murat'tandır. Ondan beklenen tek şey, ailesine yakışan, namusunu, ahlakını koruyan, ailesinin adına yakışan bir kadın olması beklenir. Bunları yapabilmesi için de evde olması, tek başına bir şeyler yapmaması, çalışmaması, çok fazla arkadaşının da olmaması gerekir. Nitekim Kismet de bu kurallara uyar ve kendi düşüncelerini bastırmak zorunda kalır. Toplum baskısının sınırlandırıcı yönü, bir kadın olarak en çok da Kismet üzerinde görülür. Kismet, yapamayan, konuşamayan, sorgulayamayan, çizgilerin dışına çıkamayan bir karakterdir. Çevrenin, ailenin "ne diyeceğine" sürekli dikkat eden, toplumun bakışlarını sürekli üzerinde hisseden bir kadındır.

Murat, toplumsal cinsiyet rollerine bir nebze karşı çıksa da, Kismet romanın sonuna kadar bu rollere karşı bir tepki vermez. İstemese de kabullenir. Kendisi için çizilen sınırlar içinde kalır ve bu sınırlar içinde yapması gerekenleri yapar. Kismet üzerinde, Anadolu'nun kadına bakışı, ona uygun bulduğu roller ve ondan beklenen beklentiler net olarak görülür. Tüm bu baskıların, denetimin sonucunda ne olduğunu, yazar, kendisinin de dediği gibi "Kismet'te simgelemeye" (Buttanrı,2005:57) çalışmıştır. Kismet, hem geleneksel bir anlayışın sonuçlarının görüldüğü hem de bu anlayışa tepki veren bir simge karakterdir. Baskı altına alınması ve en sonunda bu baskıya verdiği "kaçma" refleksi neredeyse her alanda görülür.

Kismet, ilk önce intihar ile bu baskılardan, denetimden kaçmayı ister. Onun bu yolu seçmesi, Durkheim'in intihar teorisiyle uyuşur. Nitekim teoriye göre, intihar, sadece psikolojik bir olay değildir. İntihar, toplumsal bir olgudur. Özellikle de Durkheim'in "bencil ve elcil" intihar olarak sınıflandırdığı intihar türleri bu bakımdan dikkat çekicidir. Yazar, çeşitli dini toplulukları dikkate alarak yaptığı çalışmada, Protestan toplumlarda "bencil" intihar türünün daha yaygın olduğunu söyler. "İstisnasız her yerde Protestanlar arasındaki intihar olayları, başka dinsel topluluklardakinden çok daha fazladır" (Durkheim, 2002: 173). Protestan toplumlarda intihar olaylarının fazla olmasının sebebi ise "Protestanlığın, bireysel düşünceye Katolikten daha geniş yer tanınması, kendi içinde ortak inanç ve uygulamaların daha az oluşundandır" (Durkheim, 2002: 173). Toplumsal bağların daha zayıf, bireyselliğin daha çok ön planda olduğu toplumlarda kişilerin aşırı derecede bireyci ve yalnız kalmaları intihara sebep olmaktadır. Yazar, bu intihar türüne "bencil" intihar demiştir. Bencil intihar ise şöyle

açıklanmıştır: “Eğer bireysel ben’in toplumsal ben karşısında ve onun aleyhinde olarak aşırı ölçüde vurgulanmasına bencillik demek uygun düşerse, aşırı bir bireycilikten kaynaklanan özel intihar türüne bencil intihar diyebiliriz” (Durkheim, 2002: 236). Kişi, toplumsallaşmaktan uzaklaştıkça ve toplumsal değerlerden ziyade kendi düşüncelerine göre yaşadığında, aidiyet sorunu, yalnızlık ve güvensizlikten dolayı intiharı seçebilir. Çünkü bencillik, amaçsız, kaygısız, sorumluluklardan uzak bir hayatı hazırlamaktadır. Yaşamak için önemli idealler yoktur. Kişiyi çevreye, yaşama ve soyut değerlere bağlayacak bir bağ olmadığında, intihar eğilimlerinin arttığı gözlemlenmiştir. Fakat başka bir tespit de vardır ki, o da ikinci bir intihar türü olarak değerlendirilmiştir. “İnsan, toplumdan koptuğunda kendini kolaylıkla öldürdüğü gibi, onunla aşırı biçimde bütünleştiğinde de kendini öldürmektedir” (Durkheim, 2002: 245). Bizim çalışmamız için daha da önemli olan bu intihar türü “elcil” intihar olarak kavramlaştırılmıştır.

İki intihar türü arasındaki farklar ise şöyle sıralanmıştır. “Birincisi aşırı bir bireyleşmeden ileri geldiği halde, ikincisi, bireyliğin çok yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır... Bencilliği, ben’in kendi yaşamını yaşadığı ve yalnız onun gereklerine uyduğu bir durum olarak tanımladığımıza göre, elcillik de bunun tersi durumu yani ben’in kendisine ait olmadığı, davranışlarının hedefinin kendisinin dışında, içinde yer aldığı kümelerden birinde bulunduğu durumu anlatır” (Durkheim, 2002: 250).

Elcil intihara başvuranlar, yeterince bireyleşemeyen, kendi dünyasını kuramayan, kendi seçimlerini yapamayanlardır. Toplumsal baskıdan dolayı zayıf bireysel benlik zayıf kalır. Davranışlar, amaçlar, idealler daha çok toplum tarafından belirlenir ve toplum içindir. Toplumun faydası, sürekliliği ve birlikteliği için, bireyin duygu ve düşünceleri yeri geldiğinde feda edilir. İçinde bulunduğu grubun, ahlaki, dini, siyasi ve kültürel değerlerine göre yaşayan kişi, kendi olamadığını gördükçe ve yaşam alanının sınırlandığını fark ettikçe bu değerlerden uzaklaşmak ister. Fakat toplum buna izin vermediği için kişi başka bir yer, başka bir yaşam alanı bulmak ister. İntihar ise bu sınırlanmış dünyadan kaçış için tercih edilen bir zorunlu davranıştır. Toplum, bütünü mutluluğu için parçayı yani bireyi çeşitli davranışlara zorlar. Bu zorlamalar ise kaçış tepkisiyle karşılık bulur.

Kısmet de içinde bulunduğu toplumun baskıcı, denetimci yapısından kurtulmak için intihara sarılır. Ona uygun görülen toplumsal cinsiyet rolleri, onun bireyleşmesine, seçim yapabilmesine, karar verebilmesine engeldir. Nitekim Kısmet, tek başına sokağa dahi çıkamayan bir kadındır. “*Şimdiye dek onun tek başına bir yolculuğa çıktığını gören olmamıştır. Çarşıya, eteklik kumaşı almaya bile çıksa, yanında ya annemiz olacaktır ya Kardelen ya da hala kızlarımızdan biri*” (Üç Beş Kişi, 1999: 12).

Kısmet için alınan bütün kararlarda, O hariç herkes vardır. Özellikle de annesi Türkan Hanım, kiminle arkadaşlık edeceğine, kiminle evleneceğine, kimi sevip kimi sevmeyeceğine karar verir. İntihar ederek bu hayattan kurtulmak isteyen Kısmet, tüm baskılara, sınırlandırmalara tepki gösterse de durum değişmez. Kısmet, kendi hayatının “öznesi” konumuna geçemez. İçinde hep korku, hep ayıplanma endişesi, hep ne derler kaygısı taşır. Sürekli bir şeylerden utanır. Örneğin, dedesinin tacizine uğradığında bu olayı kimseye söyleyemez. “*Annesine, dedesinin yapmaya kalktığı şeyi söyleyemeyeceğini biliyor, yüzü alev alev yanıyor. Elleri ise buz kesiyor*” (Üç Beş Kişi, 1999: 116).

Herhangi bir suçu olmasa dahi, uğradığı tacizden dolayı utanç içindedir. Suçsuz olmasına rağmen utanması, toplumsal normların onun üzerindeki yıkıcı etkisindendir. Aynı şekilde eşinden boşanmak istediğinde de bu utanma duygusunu hisseder. Avukata müracaat için giderken düşündükleri ve müracaat sırasındaki konuşmalar Kısmet’in üzerindeki toplumsal baskının şiddetini gösterir.

“Notere avukatla birlikte inmişlerdi. Annesinin yüzü en çok o zaman gözlerinin önüne gelmişti; öyle, alının ortasında iki dikey çizgiyle. Yeniden bocalamıştı: Yoksa istemiyor muyum? Ama artık söyledim. Dönemem. Hem... Evet, evet istiyorum! Bilmiyorum. Aslında sadece ölmek istiyorum. Hoş zaten, burada evli bir kadının tek başına boşanmaya kalkışması bile, kendini bir yardan aşağı koyvermesi değil de neydi ki?” (*Üç Beş Kişi*, 1999: 112).

Görüldüğü üzere, Kısmet bir karar alacağı zaman, birçok korku yaşar ve birçok da engel çıkar. Boşanma gibi toplumun hiç onaylamayacağı bir kararı “tek başına” alması, onun için intihar gibidir. Nitekim avukat dahi, bu kararı engellemeye çalışır. En derinden hissettiği toplum baskısı ise, annesi özelinde kararını etkiler. İstemeyerek evlendiği bir kişiden, isteyerek boşanmaya kalkışması, bir kadın için onaylanacak davranışlar arasında değildir. Ondan beklenen, ne olursa olsun yuvasını bozmaması, eşine bağlı kalmasıdır. Evlenirken kararı dikkate alınmadığı gibi, boşanma konusunda da karar verme gücüne sahip değildir.

Toplum, özellikle evlilik konusunda kadına ve erkeğe farklı roller biçmiştir. En başında, karar verme sürecinde dahi, erkek ve kadın aynı özgürlüğe sahip değildir. Özellikle de kadınlar, evlilik sürecinde daha pasiftir. İstese de istemese de ailenin uygun gördüğü kişiyle evlendirilir. Her ne kadar mutsuz evliliklere yol açsa da bu gelenek sürmeye devam etmektedir. Edebi eserlerde de sıkça işlenen bu konu, özellikle de modernleşme çabalarının başladığı dönemlerde sıkça ele alınmış, eleştirilmiştir. “Özellikle evlilikte kızların fikirlerinin alınmaması ve bu konudaki kararı başkalarının vermesi, Türk romanının doğuşundan beri kadınlarla ilgili ele alınıp eleştirilen önemli bir sorundur. Genç kızların kendi hür iradeleriyle kendilerini ilgilendiren konularda karar alıp fikir beyan etmeleri ve evlenecekleri erkeği seçmeleri, hürriyet kavramına bağlı olarak Tanzimat’tan beri edebi eserlerde işlenir.”(Gülendam,2006;167)

Toplumumuz, seçim hakkını, yönetme, idare etme, keşfetme, bireyleşme hakkını erkeğe verirken; kadına yönetilmeyi, idare edilmeyi, seçilmeyi uygun görmektedir. Romanda da izleyebildiğimiz gibi Murat, eşini, işini, yaşam biçimini seçebilen karakterken Kısmet, tüm bunlara karar veremeyendir. Çeşitli geleneksel düşüncelerle, âdetlerle sınırlandırılan yaşam karşısında, ancak başka bir yerlerde, başka kişilerin olduğu yerlerde hayatını arar. Yukarıda da değinildiği gibi, kaçış tepkisi, sürekli başka bir yerlerde olma arzusundandır. Ölüm yoluyla kaçışı denemek, boşanarak mevcut aile ortamından kaçmayı denemek, içinde bulunulan sınırlı dünyanın çizgilerini aşma güdüsündendir. Çünkü Kısmet, ait olduğu yerde kendini, kendi ben’ini bulamaz. Bu durum romanda rüya motifi kullanılarak gösterilir. Kısmet’in rüyası tam olarak şöyledir:

“Yokmuşum... yani düşümde ben...Böyle kolumla, bacağımla... bir gövde olarak yani... yokmuşum... Kaybetmişim de... Ahh, demişim sonra, burada o kadar çok ayna var ki, gövdemi bir türlü bulamıyorum anne!...”(*Üç Beş Kişi*, 1999: 227-28-29).

Kısmet, sürekli arzuladığı başka bir yerlerde olma güdüsünü rüyasında da taşır. Yabancı bir yerde, kimsenin olmadığı, Paris gibi bir yerlerde olmak ister. İçinde bulunduğu tanıdık, onu engelleyen, kendisi olmasına fırsat vermeyen yerlerden kaçmak istenci, rüyada da görülür. Fakat tam olarak kaçamadığı, annesinin, kardeşinin yanında olmasından anlaşılır. Ve yine annesinin baskısı, onu beceriksiz bulup, Murat’ı öpmesi, tıpkı gerçekte de olduğu gibidir. Murat’a değer verilirken, Kısmet unutulur. Sürekli giyinmesi, ama hiçbir zaman tam olarak hazır olamaması ise Kısmet’in o aynalar içinde asla kendisi olamayacağını sezdirir. Çünkü o kadar çok ayna vardır ki ve Kısmet bu aynaların yansıması olarak o kadar çok kabuk değiştirmiştir ki kendisi olabilmesine fırsat kalmamıştır. Kendi düşünceleri, kararları, idealleri olmayan Kısmet, tüm bu aynaların ortasında hepsinin yansıması olarak görülür. Kendi vücudunu, kendi ben’ini bulamaz. Her zaman olduğu gibi Murat’ın dikkate

alınması, onun sorunlarının görmezden gelinmesi de bu rüyadan okunabilir. Annesi için önemli olan Murat'ın sünnetidir. Aynalar içinde kendini bulamayan Kısmet, dikkate alınacak kadar önemsenmez.

Yine Kısmet'in sürekli hazır olamaması, karar verememesi onun öğrenilmiş çaresizliğidir. Rüyada ayna olarak sembolleştirilen toplum, aile, çevre gibi unsurların öğrettiği, kadının tek başına bir şey yapamayacak olması, onu başkalarına, özellikle de erkeğe bağılılığa mecbur bırakmıştır. Kısmet, o aynaların etkisinden kurtulamaz. Kendi ben'ini, onların benliğine feda eder. Aynaları kırarak, onların denetiminden çıkacak cesareti gösteremez. Ancak onlardan uzaklaşmak duygusu sürekli içindedir. Hatta bir konuşmada bu isteğini dile getirir: "*Kısmet, bir yığın ayna ortasında yine gövdesini bulamamış, bir türlü gitmeye hazır olamamıştı: Ah keşke ben de yarın ne olacak diye korkular çekmesem! Keşke Murat kadar hayalci olabilsem! Aynaların hepsi kırılrsa...Bir tek yüzüm olsa...onu görebilsem...*" (Üç Beş Kişi, 1999: 303).

Daha önce, ölüm ve boşanma ile içinde bulunduğu durumdan kaçmak isteyen Kısmet, son olarak Murat'ın yanına giderek bu baskılardan kurtulmak ister. Murat'a bir telgraf çekerek geleceğini söyleyen Kısmet, onu çok şaşırtır. Hiç beklemediği bu kararı şöyle değerlendirir:

"Geliyorum, diyor Kısmet. Telgraf çekiyor. Üstelik de gece trenine biniyor. Ne olmuş olabilir? Belki de kocasıyla kavga etti. Artık her şeyi açığa vurdu belki. Kendini açığa vurdu. Evini bıraktı, kaçıyor. Olamaz ki. Kısmet bunu yapamaz. Kaçacaksa ancak üst kata, annemiz Türkan Kaymazlı'nın yanına kaçır. Ertesi gün de herkes elbirliği eder, Orhan'la aralarını yapıverirler ve yaşam eskisi gibi sürer gider"(Üç Beş Kişi, 1999: 13).

Ancak Kısmet bu sefer kesin kararlıdır ve kendisi olmasına fırsat vermeyen çevreden uzaklaşmak ister. Onun için biçilen rollerden, kadını değersiz gören bir şehirden ve hiçbir zaman kendisini anlamayan, dinlemeyen aile ortamından kaçır. Yeni bir hayata, sadece kendi seçimleriyle örülmüş bir kimlik edinmeye gider. Bir gece yarısı o zamana kadar asla yapmadığı bir şeyi yapar ve dışarı çıkar. Kendisini yeni bir hayata götürecek olan trene giderken, yine de çevrenin ne diyeceğine, ona nasıl baktıklarına dikkat eder. Onların kendisi hakkında vereceği hükümleri tahmin etmesi zor olmaz. Nitekim gecenin yarısında tek başına dışarı çıkan bir kadın için ne düşünüleceği bellidir. Kısmet sürekli bu düşünceleri duyumsar.

"Sanki her köşeden bir baş uzanıyor, her adımda biri önünü kesiyordu: Nereye Kısmet Hanım bu saatte? Yalnız başınıza, bu zamanda, böyle tehlikeli yollarda ne işiniz var? Ne oldu Kısmet hanım, bir şey mi oldu? Ooo iyi geceler Kısmet hanım! Nereden böyle, bu saatte? Buyurun götürelim. Buyurun bayan birlikte gidelim. –Bir taksiye binmeliyim.- Vay Kısmetçğim, kime böyle bu saatte? Hey, hanım, hanım, senin eşin, erkeğin, baban, dayın bir şeyin, korkun, namusun: hiçbir yok mu?" (Üç Beş Kişi, 1999: 264).

Kısmet'in duyduğu bu sesler, uyarılar, hatırlatmalar akşam vakti sokağa tek başına çıkan çoğu kadının şahit olduğu, hissettiği çevresel tepkilerdir. Yanında erkeği olmadan bir kadının sokağa çıkması, özellikle de akşam vakitlerinde, olumsuz düşüncelerin ortaya çıkması için bir sebeptir. Ancak Kısmet, her şeyi göze almıştır ve herkes karşı da olsa tek başına bir yolculuğa çıkacaktır. Artık yeni bir hayatının olmasını, hiçbir şeyi istemediği kadar istiyor. Geçmişte olanları unutarak İstanbul'a giderken, hiç tanımadığı insanların arasına karışarak yeni bir hayata ulaşabileceğine inanır.

"Yeni bir hayat eski ceket uçlarına gözdikmeden başlamalı. O yeni hayatın yeni insanları olmalı. Bozüyük'te inivermeliyim. Yeni bir hayatın başladığını anlayabilmeliyim. Kendimin yeni bir insan olmaya başladığımı..."(Üç Beş Kişi, 1999: 310)

Tüm bunlar dikkate alındığında Kısmet, iki önemli rol ile karşımıza çıkar. Birincisi, içinde bulunduğu toplumsal baskı sebebiyle bireyleşemeyen, zayıf kalan, eğitimsiz, karar alamayan ve ev içine hapsedilen kadın rolüdür. İkincisi ise modernleşme, sanayileşme, kentleşme gibi süreçlerin, kadınlarda ortaya çıkardığı özgürleşme olgusunu somutlaştırma rolüdür. Yazar, hem geleneksel kadın anlayışını hem de yenileşmeler ile hedeflenen kadın kimliğini Kısmet üzerinden sembolleştirmiştir. O, hem boyun eğmenin, bağlanmanın hem de özgürleşmenin, toplumsal baskıları kırmanın sembolüdür. Ayrıca toplumsal cinsiyet rollerinin ve ayrımcılığının dönem Türkiye'sindeki boyutlarını göstermesi bakımından da önemli bir karakterdir.

Sonuç

Toplum her yaş grubu ve cinsiyet için birtakım roller biçmektedir. Bireye bebeklik döneminde, çocukluk döneminde, olgunlukta, gençlikte ve hatta yaşlılıkta cinsiyete özgü, renkler, elbiseler, meslekler, davranışlar, seçimler, eşler seçebilen toplum, her alanda, her yer ve zamanda cinsiyetlerden farklı beklentiler içindedir. İçine doğan her çocuğu, kendisi gibi yapmak, kendi doğrularına inandırmak ve kendi sınırları içinde tutmak için bireyleri benzeştirmeye çalışır. *Üç Beş Kişi* romanındaki Murat karakterinde görüleceği gibi, tüm bu baskılar, beklentiler, sorumluluklar erkeklerin kendi hayallerini, ideallerini bir tarafa atmasını ister. Özellikle de bu bireysel tercihler, beklenilenin aksi yönde toplum tarafından baskının şiddeti artar. Hatta alay edilir, aşağılanır ve küçük düşürülür.

Erkekten beklenen rollerin daha önemli olduğunun düşünülmesinin, erkeği biraz daha özgür ve üstün kıldığını söyleyebiliriz. Çünkü onlardan dışarıda çalışması, evine bakması beklenir. Dolayısıyla bu amaçlar için gerekirse okutulur, para harcanır ve çok çeşitli alanlarda çalışmasına müsaade edilir. Haliyle sosyal hayatta da daha çok görünür. Ancak tüm bunlar, erkeğin kadın üzerinde bir otorite kurmasına sebep de olmaktadır. Nitekim eğitilmiş olan, para kazanan, güçlü olan odur. Yine Murat örneğinde gördüğümüz gibi, eğitim, meslek, sosyal hayat alanlarında görece özgür olan erkektir. Tüm aile, çevre onu büyük bir adam olması için yetiştirme gayretindedir. Büyük işler, görevler ondan beklenir ve bu sebeple okula gidebilen, çalışabilen odur.

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadını da baskı altına almaktadır. Kadın için uygun görülen roller, onu eğitimden, çalışma hayatından ve dolayısıyla da toplumsal hayattan uzakta tutmaktadır. Toplum, erkeği sorumluluklarla baskı altında tutarken; kadını pasifleştirerek baskı altında tutar. Ekonomik, kültürel ve fiziki güç erkeğe uygun görüldüğü için de kadın, erkeğe bağlı hale gelir. Herhangi bir otoritenin –anne, baba, eş gibi- izni olmadan bir şeyler yapamayan kadın, kendisi için çizilen sınırlar içerisine çekilir. Romanın diğer kahramanı Kısmet, toplumda sıkça görülebilecek bir karakter olduğu için, onun üzerinden okumalar yapılabilir. Eğitimden, çalışma hayatından, karar verebilme gücünden mahrum kalan Kısmet, zamanla kendi başına bir şeyler yapamayan, çeşitli kişilere bağımlılık hisseden bir kadın olur. Tam olarak içinde yaşadığı toplumun istediği kadın tipi de budur. Tüm bu olanlar Kısmet'in bireyleşmesine, kendi hayatını yaşamasına engel teşkil eder.

Toplum içinde bireyselleşmenin zorlaşması, toplumsal baskıların, denetimin fazlalığındandır. Bireyleşme ile toplumsallaşma arasında ters bir orantı vardır. Kişi, ne kadar çok toplumsallaşırsa o kadar az bireyleşir. Bireyleşmek isteyen her kişi, karşısında toplumu bulacaktır. Bu çatışma, kimlik sorununu gündeme getirir. Çünkü insanlar, aslında olmak istemedikleri kişiler oluverir. Yapmak istemediği işi yapan, olmak istemediği yerde olan, evlenmek istemediği kişiyle evlenenler kimlik sorununu yaşamakla karşı karşıyadır. Murat ve Kısmet örneğinde görüldüğü gibi, yeterince

bireyleşememek sürekli kaçma, kurtulma arzusunu gündeme getirir. Ancak kaçarak, yeni bir hayata başlayıp kendisi olabileceğini düşünen kişiler ortaya çıkar. Çünkü içinde bulundukları yerde, kendileri olabilme fırsatını bulamazlar. Kendi kimliklerini bulabilmek için yeni bir hayat, yeni bir başlangıç seçeneği değerlendirilir.

Modernleşme ile toplumumuzda sıkça görülmeye başlanan bu sorun, *Üç Beş Kişi* romanında çok açık bir şekilde ele alınmıştır. Roman kişilerinin neredeyse tamamı, geleneksel bir aile yapısından gelen, ancak modernleşmenin etkisiyle de değişmeye başlayan kişilerdir. Ancak bir geçiş süreci olduğu için, ikilemler sıkça görülür. Bir yanda son derece eğitilmiş, Avrupa'da okumuş, çalışan, üreten, yöneten erkek ve kadınlar varken bir yanda da eğitimden mahrum bırakılmış, çalışması yasaklanan, cinsiyetine göre davranılan erkekler ve kadınlar vardır. Bir yanda toplum ve onun geleneksel düşünceleri bir yanda ise modernleşme çabalarını sürdüren bireyler vardır. Kendi olma ile toplumsal baskılar arasında kalan roman kişileri, kimlik sorunuyla karşılaşır. Neredeyse hiçbiri kendisi değildir. Özellikle de Murat ve Kısmet, kendileri olmak için çaba harcarken, sürekli toplumsal baskılara, müdahalelere maruz kalırlar. Hayalleri, seçimleri gerçekleşme fırsatı dahi bulamadan toplum tarafından engellenir. İstenilen erkek ve kadın olmayı tercih etmezler. Dolayısıyla da toplumsal cinsiyet kimlikleri ile bireysel kimlikleri çatışır. Kendileri olabilmek için, çeşitli vesilelerle kaçmaya, uzaklaşmaya çalışırlar. Ancak tam olarak bu sorunu çözemezler. Dönemin Türkiye'sinde ve hatta bugün dahi sıkça görülebilecek olan bu durum, modernleşme süreci yaşayan bir toplum için olağandır. Çünkü gelenekleri, yerleşmiş düşünce kalıplarını bir anda terk etmek beklenilmez. Yeni ile eskinin bir dönem beraber yaşaması ve zamanla eskinin yerini tamamen yeniyi bırakması bir süreç gerektirir. Bu süreçte yaşanan kimlik sorunu, kişisel değil toplumsaldır. Romanda gördüğümüz bu kişiler ise, toplumsal bir olgunun kurgusal düzleme aktarılmış izdüşümleridir. Çünkü bugün dahi, tüm toplum modern ve geleneksel olanı bir arada yaşamaktadır. Bu, yeni ve eski nesil arasında bir sorun teşkil etmekle beraber, birey ve toplum arasında da önemli bir soruna zemin hazırlar.

Toplumsal cinsiyet rolleriyle biçimlendirilmeye çalışılan cinsiyet kimliği de miras alınan, doğuştan verilen kimlik türlerinden birisidir. Murat ve Kısmet, bireysel, modern kimliklerini kazanmak isterken, toplumsal yani daha çok geleneksel olan ile çatışırlar. Onlar için belirlenen toplumsal cinsiyet rolleri, onların modern dünyaları için kabul edilemeyecek düzeydedir. Çünkü modern dünya, kişilerin bireyleşmesine fırsat veren imkânlarla sahiptir. Bu fırsatı kullanmak isteyen kişiler ise henüz tam anlamıyla modernleşmemiş toplumun tepkisiyle karşılaşır. Bir geçiş dönemi sorunu olarak da okunabilecek birey – toplum çatışması, toplumsal cinsiyet ve kimlik sorununun temel kaynağıdır. Çünkü geçiş sürecinde, nesiller arası farklılaşma yeni bir olgudur ve her yeni gibi şüpheyle yaklaşılır. Şüphenin giderilmesi ise yeniliğin yaygınlaşması, tüm toplum tarafından onaylanan, paylaşılan bir unsur haline gelmesiyle olacaktır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1999). *Üç beş kişi*. YKY.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve çokkültürcülük sosyolojisi*. Açılım Kitap.
- Atlı, Ferda. (2012). Aile kavramının Ağaoğlu romanlarındaki akisleri, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Sayı: 131.
- Bauman, Z. (2012). *Bireyselleşmiş toplum*. Ayrıntı.
- Bayhan, V. (2013). Beden sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet, *Toplumsal Cinsiyet*, Doğu Batı, Sayı: 63.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 16.

Bora, A. (2005). *Kadınların sınıfı*. İletişim.

Buttanrı, M. (2005). *Adalet Ağaoğlu'nun Eskişehir'i konu edinen üç beş kişi adlı romanı*. Orhangazi Üniv. Yay.

Dökmen, Z. (2010). *Toplumsal cinsiyet*. Remzi Kitapevi.

Durkheim, E. (2002). *İntihar*. Cem.

Esen, N. & Köroğlu, E. (2003), *Hayata bakan edebiyat, Adalet Ağaoğlu'nun yapıtlarına eleştirel yaklaşımlar*. Boğaziçi Üniv. Yay.

Fromm, E. (2012). *Özgürleşme olgusu*. Altın Post.

Gülendam, R. (2006). *Türk romanında kadın kimliği*, Salkım Söğüt.

Köysüren, Ç. (2013), *Kültürel ve dini algıda toplumsal cinsiyet*. Sentez.

Püsküllüoğlu, A. (2004), *Türkçe sözlük*. YKY.

Sankır, H. (2005), Toplumsal cinsiyet rollerinin anlamlandırılmış biçiminin kadın sanatçı kimliğinin oluşumuna etkileri, *Hacettepe Üniversitesi, Sosyolojik Araştırmalar e-dergi*, www.sdergi.hacettepe.edu.tr.